

Prezentativi *evo, eto, eno*

Snježana Kordić

U ovom radu opisuje se upotreba riječi *evo, eto i eno* u hrvatsko-srpskom jeziku. Te riječi su za lingviste dodatno zanimljive i zbog toga što je prema nekim mišljenjima hrvatsko-srpski jezik jedini koji je sačuvalao tu tročlanu mikrostrukturu s istom konsonantskom alternacijom za izražavanje stupnja udaljenosti kao kod zamjenica i zamjeničkih priloga (v. u Klajn 1985: 99). U radu se prvo pokazuje što o tim riječima govore gramatike i druga literatura, a zatim se na korpusu suvremenog pisanog jezika analizira njihova upotreba. Pritom se razlučuje uloga tih riječi u povezivanju teksta s izvanjezičnom situacijom, tzv. *egzoforička* uloga, i uloga tih riječi u povezivanju dijelova iskaza u jedan tekst, tzv. *endoforička* uloga.

1. Pregled literature o *evo, eto, eno*

Riječima *evo, eto i eno* nije u gramatikama posvećena posebna pažnja. Čak ni podatak o tome kojoj vrsti riječi pripadaju nije u gramatikama ujednačen. Tako ih Maretić smatra *uzvicima* kojima se nešto pokazuje ili nudi. O njima još navodi samo da osim genitiva uz njih može biti i nominativ.¹⁾ Florschütz ih ubraja u *priloge*, a tako čine i Brabec, Hraste i Živković, koji još o takvoj grupi priloga kažu da je posebna po tome što prilozi u njoj ne odgovaraju na pitanja o mjestu, vremenu, načinu ili uzroku i nemaju nijedno od ta četiri značenja.²⁾ Barić i dr. samo spominju *evo, eto i eno*, i to u poglavlju o neizravnom objektu, gdje kažu da objektu u genitivu otvaraju mjesto i *uzvici evo, eto, eno*.³⁾ U samom poglavlju o uzvicima riječi *evo, eto, eno* nisu spomenute. Katičić ne razmatra posebno rečenice uvedene riječima *evo, eto, eno*, ali se može vidjeti da *evo i eno* smatra *uzvicima* (*eto* ne spominje), a rečenice koje počinju njima naziva rečenicama s „neoglagoljenim predikatom“.⁴⁾ Barić i dr. smatraju ih *česticama* i kažu: „Za upozorenje na ono što je blizu 1. licu služi čestica *evo*, 2. *eto*, 3. *eno*. Dakako, u upotrebi ta razlika nije tako očita, pogotovo u pisanom jeziku kad okolica nije jasno naznačena, ali koliko kontekst dopušta, u njegovanu se jeziku pazi na tu razliku jer bi inače te riječi postale istoznačnice.“⁵⁾ Gotovo od riječi do riječi isti opis je i u gramatici Težaka i Barića.⁶⁾ No osim što se *evo, eto, eno* u toj gramatici također ubrajaju među *čestice*, istovremeno se ubrajaju i među *nepravne priloge*.⁷⁾ U nekim novijim nezagrebačkim gramatikama opisuju se *evo, eto, eno* kao *riječce*

1/ Maretić (³1963; 556, 573).2/ Florschütz (³1916; 201, 215); Brabec – Hraste – Živković (⁶1965; 153, 224).3/ Barić i dr. (1979; 357) toliko diskretno spominju riječi *evo, eto, eno* da je Žic Fuchs (1991-92; 95) ustvrdila, očito zato što to nije pronašla, da se u toj gramatici navedene riječi uopće ne spominju „Barić *et al.* (1979) do not mention them at all“.4/ Katičić (²1991; 41).

5/ Barić i dr. (1991; 735-736).

6/ Težak – Barić (⁷1992; 140).

7/ Nav. dj.; 136.

koje služe za pokazivanje.⁸⁾ Stevanović još o njima navodi da dolaze s genitivom, ponekad s nominativom, da imaju ponekad vrijednost imperativa *uzmi* ili prezenta *dajem* ili prezenta *nailazi* te da su i takve, nepotpune rečenice emocionalne. Mrazović i Vukadinović nazivaju ih *konverzacijskim partikulama*.⁹⁾ U toj gramatici govori se nešto više o sadržajima koji mogu biti izraženi pomoću *evo, eto, eno*. Tako se za *evo* kaže da ukazuje na nekoga ili nešto blizu govornika, da služi kao odaziv na nečiji poziv, da skreće pažnju sugovorniku na nešto, da može ukazivati na bližu vremensku udaljenost, da u tekstu ima ulogu katafore - upućuje na nešto što će se tek reći. Za *eto* navode da ukazuje na osobu ili predmet blizu sugovornika, da može izraziti iznenađenje ili radost, opravdavanje, prijekor, zluрадost, vremensku udaljenost, a u tekstu ima ulogu anafore - upućuje na nešto prethodno rečeno. *Eno* ukazuje na nekoga ili nešto udaljeno i od govornika i od sugovornika, može ukazivati i na prošlo vrijeme, a može se upotrijebiti i kao uzvik za skretanje pažnje sa značenjem *gle*. Autorice nadalje navode da se sve tri opisivane riječi javljaju samo u potvrdnim iskazima te da je imenica ili zamjenica uz njih obično u genitivu, ali ni nominativ nije isključen, pogotovo kad je imenica s atributom. Stanojčić i Popović *evo, eto, eno* smatraju *riječama (partikulama)* za *pokazivanje* i opisuju jednu konstrukciju s tim riječima kao specijalnu nezavisnu rečenicu koja nema predikat i koja je specijalizirana za neke posebne komunikativne funkcije i za posebne uvjete upotrebe u kojima je moguće ukazati na nešto što se upravo pojavljuje: *Evo autobusa!*¹⁰⁾ Za imenicu ili imeničku sintagmu koja dolazi u takvoj konstrukciji navode da je u genitivu. Kunzmann-Müller ubraja *evo* i *eto* u podgrupu *stupnjujućih partikula (eno ne spominje)*, a kao njihovu razliku naspram modalnih partikula ističe da se odnose na pojedine dijelove rečenice a ne na čitavu rečenicu.¹¹⁾ Međutim, te riječi se mogu odnositi i na čitavu rečenicu (to je navedeno još u *Akademijinu Rječniku*)¹²⁾. Govoreći o partikuli *ja* u njemačkom jeziku Engel i Mrazović navode *evo* i *eto* kao njene ekvivalente, pri čemu *evo* izražava (u situacijama poput *Što je s pivom? - Evo, već ga donosim.*) da je prvi govornik ustvari morao znati da je njegov zahtjev bio suvišan, a *eto* izražava iznenađenje (*Eto Petra!*).¹³⁾

Opisa riječi *evo, eto, eno* izvan gramatika gotovo i nema. Po pravilu se radi samo o usputnom spominjanju unutar neke šire teme. Pranjkić o tim riječima kaže da su *demonstrativni uzvici ili uzvični demonstrativi* koji „poprime i određene glagolske funkcije i značenja pa se onda ‘regiraju’ s drugim dijelovima struktura“ te da je njihova interpozicija ili postpozicija obično stilski markirana.¹⁴⁾ Fillmore o njima govori kao o *prostornim deiksama*, izrazima čija interpretacija neposredno ovisi o izvanjezičnoj situaciji u kojoj se komunikacija zbiva (kao što je slučaj npr. s interpretacijom deiksa *ovdje, tamo, ondje, sad, sutra, ja, ti*).¹⁵⁾ Sintaktički ih opisuje kao *rečenične demonstrative*, za koje je karakteristična *prezentativna funkcija*.¹⁶⁾ Žic Fuchs ih, poput Fillmorea, smatra *rečeničnim demonstrativima*,

8/ Stevanović (⁶1991; 384) i (⁵1991; 171, 202-204). *Pokaznost* je navedena u opisu riječi *evo, eto, eno* i u usporednoj gramatici slavenskih jezika F. Miklošiča (1926; 80), gdje stoji da su te riječi porijeklom pokazne zamjenice.

9/ Mrazović – Vukadinović (1990; 422-423, 429-430).

10/ Stanojčić – Popović (³1994; 121, 207).

11/ Kunzmann-Müller (1994; 194-195).

12/ *Rječnik HSF* (1887-1891; 28-29, 33-34, 36).

13/ Engel – Mrazović (1986; 1436-1438).

14/ Pranjkić (1993; 211-212 i 1992; 247).

15/ Fillmore (1982; 47, 57).

16/ Za druge tipove prostornih deiksa (priloge, zamjenice i determinatore) Fillmore (1982; 48) navodi i to da u različitim jezicima često dolaze u paradigmatskim skupovima unutar kojih kontrastiraju s obzirom na stupanj udaljenosti od govornika - te stupnjeve udaljenosti naziva *proksimal, medijal, distal*.

koji imaju *prezentativnu funkciju*.¹⁷⁾ Klajn ih također naziva *prezentativima*¹⁸⁾, o kojima kaže da su tipično deiktičke riječi te da u usporedbi sa zamjenicama i zamjениčkim priložima imaju neodređeniju referenciju, a imaju i različitu sintaktičku funkciju „koja bi se možda jedino mogla okarakterisati kao predikatska“. Izdvaja još jednu razliku između pokaznih zamjenica, zamjениčkih priloga za mjesto i prezentativa: zamjenica *ukazuje* na predmet, zamjениčki prilog *ukazuje* na mjesto, a prezentativ *skreće pažnju* na jedno i na drugo. Topolińska navodi *evo, eto, eno* među *zamjenicama* koje imaju predmetno-prostornu referenciju i definira ih kao „leksičku reprezentaciju indeksa spojenog sa predikatom čija je osnovna funkcija da obrati pažnju na indeksom ukazani događaj i/ili predmet koji u događaju učestvuje“.¹⁹⁾ Raguž riječi *evo, eto i eno* ubraja u *pokazne priloge*, a kao osnovne tipove veze tih riječi s kontekstom u kojem se javljaju navodi: 1. stoje s imenskom riječi u nominativu ili u genitivu, 2. uvode glagol, 3. uvode zavisnu upitnu rečenicu, 4. ponašaju se kao nezavisna rečenica.²⁰⁾ No pitanje je koliko je opravdano razdvajati drugu grupu od četvrte, koliko su primjeri *Eto ide k tebi kralj tvoj i Eno mama ide različiti* da je autor prvi primjer stavio kao predstavnika jedne grupe (2. uvodi glagol) a drugi kao predstavnika druge (4. ponaša se kao nezavisna rečenica). Sesar navodi *evo, eto, eno* među *priložnim partikulama*, o kojima općenito kaže da imaju širok spektar značenja: uvjeravanje, potvrđivanje, protivljenje, uvjerenost, vjerojatnost, nužnost, dopustivost, namjera itd.²¹⁾ Savić navodi *eno i eto* (*evo* ne spominje) također među *partikulama*, za koje kaže da su nepromjenjive riječi, pa je stoga neobično da *eno i eto* istovremeno naziva i *zamjenicama*.²²⁾ Ristić opisuje *evo, eto, eno* u grupi *partikula* koje ukazuju na odnos govornika prema adresatu i koje realiziraju emocionalno-ekspresivnu komponentu sa značenjem obaveznosti.²³⁾ To značenje autorica razlaže na primarne sadržaje pokazivanja, neočekivanosti, iznenađenja, davanja, nuđenja, i na sekundarne sadržaje pobuđivanja i skretanja pažnje, rezimiranja, nedoumice. U drugom svom radu, govoreći o ilokucijskim aspektima upotrebe partikula, Ristić opisuje *evo, eto, eno* među partikulama s ilokucijskom komponentom ekspresivnosti, za koje je karakteristično da se javljaju u neformalnoj, svakodnevnoj komunikaciji.²⁴⁾ Glovacki-Bernardi spominje riječ *eto* kao *česticu* ili *partikulu* navodeći jedan primjer u kojem se vidi anaforička uloga te riječi.²⁵⁾ O česticama kaže da su zastupljena grupa jezičnih elemenata, a razlog tomu leži najvjerojatnije u činjenici što je teško odrediti pojedinačna značenja čestica kao i njihovu sintaktičku funkciju. Napominje da su čestice važni elementi za svakodnevnu komunikaciju, da daju tečnost, toplinu i prirodnost tekstu, da signaliziraju čitatelju ili slušatelju kako da odredi argumentativne i situacijske odnose u tekstu.

U novim rječnicima su *evo, eto, eno* oskudno opisani: nedostaje sintaktički opis njihovih upotreba; nije naveden veći broj njihovih značenja; nije opisana, a najčešće ni spomenuta, razlika između njihove egzoforičke i endoforičke upotrebe. Najnoviji rječnik hrvatskoga jezika opisuje *evo, eto i eno* kao *riječe* kojima se upozorava na nešto ili kojima se pokazuje nešto.²⁶⁾ Navedeno je da se uz *evo* koristi i gesta, da *eto* ima i značenje rezimiranja kad upućuje na tekst, a da kao reakcija na riječi sugovornika može izricati

17/ Žic Fuchs (1991-92; 93-102).

18/ Termin Brunotov (1926), v. u Klajn (1985; 98-100).

19/ Topolińska (1981; 300).

20/ Raguž (1994; 111-114).

21/ Sesar (1992; 255, 259).

22/ Savić (1993; 157).

23/ Ristić (1993; 77-78, 85).

24/ Ristić (1994; 146-147, 150-151).

25/ Glovacki-Bernardi (1990; 49-50).

26/ Anić (1991; 143, 144, 145).

blago iznenađenje, *eno* se koristi za pokazivanje na nešto ili nekoga dalje i od govornika i od sugovornika, a može biti i *uzvik* sa značenjem 'Gle! Vidi!'. Gotovo istovremeno objavljeni Moskovljevićev rječnik opisuje te riječi kao *uzvike*.²⁷⁾ U njemu je za *evo* rečeno da služi: 1) za pokazivanje mjesta blizu govornika ili za pokazivanje vremena, da se nešto događa upravo onda kada se govori; 2) za davanje, pružanje. Izostao je podatak s kojim padežom *evo* dolazi, dok je o *eto* i *eno* rečeno da dolaze s genitivom. O značenju riječi *eto* je rečeno da 1) pokazuje na nešto u blizini sugovornika; 2) znači *gle, odjednom*. Neobično je da je za značenje pod brojem 2 istaknuto da tada uvijek u rečenici dolazi lična zamjenica *ti*, međutim čak i u primjeru koji je naveden u rječniku moguće je izostaviti tu zamjenicu: *Taman smo bili seli za ručak, kad eto (ti) njegova oca*.²⁸⁾ O *eno* je rečeno da pokazuje na nešto dosta udaljeno od govornika.

U nekim jezicima ulogu riječi *evo, eto, eno* potpuno su preuzeli prilozii, npr. u engleskom i njemačkom.²⁹⁾ Frei ističe da su se jedino u hrvatsko-srpskom sačuvala sva tri prezentativa s istom suglasničkom alternacijom za izražavanje stupnja udaljenosti kao kod zamjenica i zamjениčkih priloga: *v/t/n* (usp. *ovaj, taj, onaj, ovdje, tu, ondje*).³⁰⁾ Međutim, opisujući upotrebu riječi *evo, eto, eno* Žic Fuchs zaključuje da rezultati istraživanja koje je provela dovode u sumnju stabilnost tog tročlanog sistema. Naime, govornici u upotrebi spremno razlikuju izražavanje *proksimala*, za koji koriste *evo*, ali u izražavanju razlike između *medijala* i *distala* upotrebom *eto* odnosno *eno* nisu sigurni. Stoga autorica smatra da se razlika *medijal/distal* gubi i da se slučajevi upotrebe riječi *evo* mogu opisati kao [+proksimal], a slučajevi upotrebe *eto* i *eno* ne kao [+medijal] odnosno [+distal] nego kao [-proksimal]. Primjećuje također da se u razgovornom jeziku *evo* jako često koristi, *eto* mnogo manje, a *eno* izuzetno rijetko.³¹⁾

2. Korpus

Izgled korpusa suvremenog standardnog pisanog jezika analiziranog u ovom radu diktirale su same riječi *evo, eto, eno*. Naime, za tim riječima tragala sam u svim funkcionalnim stilovima pisanog jezika. Zbog toga što se pojavljuju češće u razgovornom jeziku pa time i u tekstovima u kojima ima dijaloga, najveći dio primjera nađen je u literarnim tekstovima koji su bogatiji dijalozima pa takvi tekstovi čine i najveći dio popisa izvora. Ipak se i u drugim funkcionalnim stilovima može naići na te riječi, npr. u znanstvenom ili u novinskom stilu, dok se u administrativno-pravnom stilu očito pojavljuju toliko rijetko da se traganje u opsegu kakav je bio za ovo istraživanje pokazalo uzaludnim. I u znanstvenom i novinskom stilu se pojavljuju vrlo neujednačeno, u znanstvenom ovisno prvenstveno o samom autoru (neki autori ih više puta koriste, a kod drugih se uopće ne pojavljuju - izgleda da je to vezano za autorovo shvaćanje stila pisanja znanstvenog članka), a u novinskom ovisno o žanru (mogu se naći npr. u slobodnije, dinamičnije pisanim reportažama i intervjuima). Kako se jednim od objektivnijih načina prikupljanja korpusa smatra uzimanje uzoraka nasumce, uzimala sam slučajni uzorak bez ikakvog subjektivnog kriterija,

27/ Moskovljević (1990; 215, 220, 223).

28/ Usp. i primjere 20 i 21 s takvim značenjem u ovom članku, u kojima također nema lične zamjenice *ti*.

29/ V. u Klajn (1985; 99) i Žic Fuchs (1991-92; 96).

30/ Frei (1944), v. u Klajn (1985; 99). Zanimljivo je da Fillmore (1982; 57) govoreći o morfološkom obrascu u tvorbi riječi *evo, eto, eno* primjećuje samo sličnost u rasporedu vokala *e* i *o*, a ne primjećuje da konsonanti *v/t/n* paradigmatiski označavaju proksimal/medijal/distal i kod prezentativa i kod zamjenica (npr. *ovaj, taj, onaj*) i kod zamjениčkih priloga (npr. *ovako, tako, onako*).

31/ Nav. dj.

estetskog, interesnog itd., s tim da sam vodila računa da podjednako ograničim količinu promatranog teksta svakog autora kako svojim individualnim stilom ne bi jedna osoba presudno mogla utjecati na rezultat statističke analize čitavog korpusa. Za ilustriranje pojedinih upotreba riječi *evo, eto, eno* nisu navođeni svi primjeri koji su nađeni u korpusu, nego je odabiran određeni broj primjera koji sam smatrala dovoljnim da ilustrira određenu pojavu. Zbog većeg broja izvora navedeni su u popisu samo oni izvori iz kojih su citirani primjeri.

3. Analiza upotrebe riječi *evo*

U analiziranom korpusu pisanoga jezika riječ *evo* često se pojavljuje, i to u dijalozi-ma. Govornik je upotrebljava kao riječ kojom prati gestu pružanja, davanja nečega sugovorniku:

(1) Zaista, takav mi se sviđaš, Ivane Nepomuče, i ja te opet prepoznajem. *Evo* ti ruke, dragi prijatelju; sve je sada u redu, zar ne? (Dončević 51)

(2) Žao mi je, Kapara, vjeruj... *evo* ti moje čturice, nagni koliko hoćeš! (Horvat 73)
U takvoj upotrebi *evo* je blisko prezentu *dajem* ili imperativima *uzmi, drži*. Po pravilu je praćeno dativom, nakon kojeg slijedi nominativ ili, rjeđe, genitiv.³² Kad se radi o dodavanju nečega sugovorniku na njegov neposredni zahtjev, tada zbog ekonomiziranja imenički dijelovi konstrukcije često i izostanu.

Evo se koristi kada govornik želi skrenuti pažnju sugovornika na nešto u blizini, često na samom sebi, što želi pokazati. Tada je *evo* praćeno gestom pokazivanja.

(3) *Evo*, ovdje su izjeli okovi. (Novak 126)

(4) Pogledaj, Valerija, *evo* tu... (Franičević Pločar 282)

(5) *Evo*, noge su mi izranjene i krvave. (Batušić 45)

U navedenim primjerima *evo* je blisko imperativima *vidi, pogledaj*. Za razliku od prve grupe primjera, *evo* u ovoj grupi nije povezano s nekim padežnim oblikom. Ono skreće pažnju na mjesto, stanje ili zbivanje u nekoj situaciji. Ali kad skreće pažnju na neki predmet ili osobu (često na njeno pojavljivanje), tada nakon *evo* slijedi genitiv. Primjer (6) tako oslikava skretanje pažnje na situaciju *tu sam vam*, ali u njemu je pažnja mogla biti usmjerena i na samu osobu da je nakon *evo* uslijedio genitiv *me*. Iako se u literaturi navodi da je na mjestu genitiva moguć i nominativ, potrebno je istaknuti da to ne vrijedi za lične zamjenice, usp. *Evo me!* i **Evo ja!*; *Evo nas!* i **Evo mi!*; *Evo ga!* i *?Evo on!*. A i kod imenica se u primjerima u kojima *evo* skreće pažnju na predmet ili osobu, npr. (7) i (8), genitiv pojavljuje neusporedivo češće nego nominativ.

(6) *Evo*, tu sam vam, a vi činite od mene što vam drago! (Car Emin 547)

(7) Na glatkoj pučini *evo* parobroda. (Kaleb 291)

(8) Od straha da se Claudiju nije što dogodilo ili da ga nije tko ubio, namamile su toga čovjeka u kuću, zaključale vrata i *evo* ga sada tamo u sobi. (Švelec 30)

U (7) i (8) *evo* više nije blisko imperativima *vidi, pogledaj*, nego izriče pojavljivanje nečega novog. Izričaj s *evo* razlikuje se od obične konstatacije po tome što nema glagola u njemu i što izražava i nijansu emocionalnosti, usp. *na glatkoj pučini pojavio se parobrod i na glatkoj pučini evo parobroda*. Emocionalnost je pogotovo očita u sljedećim primjerima, u kojima je upotreba riječi *evo* povezana s iznenadnim pojavljivanjem nečega ili nekoga dugo očekivanog:

32/ O toj upotrebi riječi *evo*, kojom se označava (do)davanje („giving“), Žic Fuchs (1991-92; 98) kaže da se od druge upotrebe riječi *evo* („presenting“ ili „pointing“) razlikuje i sintaktički; *evo* je praćeno dativom i nominativom kad se radi o (do)davanju, dok je genitivom praćeno kad se radi o drugoj upotrebi. No, kao što primjeri 1 i 2 pokazuju, u pisanom jeziku genitiv nije isključen ni kod (do)davanja.

(9) *Evo ih! Na Dupcu su! Viju se niz Ploče u cik zore! Stotina ih je! Dvjest! Krštaši, razaviti, jedan po jedan slaze, puške pucaju, u ljubičaste pramove spušta se dim oko agava u cvijetu k moru od šare na mlijeko. Nad Žarkovicom trepere prvi rumeni zraci. Zvona u gradu zvone jutrenju. Minčeta iz topova oglasuje Veliki dan. Evo ih na vratima od Ploča! (Vojnović 30)*

(10) Tandrču tračnice na raskrnicama, promiču sela, gradovi, a on gleda kroz prozor i čeka znakove poznate zemlje... *Evo!* Ugledao je. (Kaleb 291)

Za razliku od primjera (1)-(6), gdje *evo* skreće pažnju na nešto u neposrednoj blizini govornika, primjeri (7)-(10) pokazuju da upotreba riječi *evo* nije uvijek ograničena samo na slučajeve kad je nešto objektivno veoma blizu govorniku. Može se razumjeti da je govorniku u situacijama kada duže iščekuje pojavljivanje nečega, kao u (9) i (10), dovoljno da predmet tek uđe u vidno polje pa da ga već doživi kao nešto sasvim blizu.

Evo se upotrebljava i sa značenjem prezenta *dolazim*. Tada ponekad služi upravo zato da bi omogućilo odgađanje pokreta (dolaska) koji sugovornik iščekuje:

(11) *Evo* me odmah, samo da uzmem cigaretu. (Vjesnik 25)

Svi dosad navedni primjeri oslikavaju *egzoforičku* upotrebu riječi *evo*, kada je njena interpretacija vezana za izvanjezičnu situaciju. Takva upotreba i jest karakteristična za *evo*, *eto*, *eno* - stoga se oni daleko češće pojavljuju u govorenom jeziku, a u pisanom jeziku pojavljuju se prvenstveno u dijalozima. Međutim, ima primjera u kojima je *evo* upotrijebljeno *endoforički*, kada upućuje na dio teksta:³³⁾

(12) - Znaš zašto ti je tako komplicirano zapošljavanje? - upita me nakon što me prouči od glave do tenisica.

- Ne znam - odgovorih.

- *Evo* zašto: tri broja prevelik pulover, maksimalno isprane traperice, užasne tenisice... Na što ličiš? Najblaže rečeno, na prosjakinju. I što misliš, tko će te takvu primiti? E, draga moja... (Lukšić 145)

(13) I *evo* što sam vidio:

Brod „pod kapom“, ne miče se. Osim zvona na krmi, na njemu se ništa ne čuje. Nasred broda, u dva reda svrstali se mornari. Spuštene glave, pogrbljeni, potišteni. Šute. Kao da nešto čekaju... (Car Emin 547)

U (12) i (13) *evo* najavljuje rečenice ili čitav odlomak u tekstu. Takvom, *kataforičkom* ulogom pridonosi povezivanju rečenica u isti tekst i na taj način sudjeluje u izgradnji *kohezi-*je teksta. Takva upotreba riječi *evo* česta je u znanstvenom stilu:

(14) *Evo* nekoliko primjera: /.../ I, napokon, *evo* primjera iz *Zlatarova zlata*: /.../ Primjera za tu „česticu“ ima mnogo, pa *evo* maloga izbora: /.../ *Evo* dva primjera, kojima i završavamo ovaj prilog: /.../ (*Suvremena lingvistika* 9,9,12,18)

(15) *Evo* nekih elemenata njegove strukture: /.../ (*Socijalna ekologija* 26)

(16) *Evo* kakvom retorikom Albus u svojoj besjedi opisuje sam sebe: /.../ (*Umjetnost riječi* 48)

Osim primjera u kojima *evo* povezuje jezik sa situacijom, (1)-(11), i primjera u kojima povezuje dijelove teksta, (12)-(16), ima primjera u kojima se može govoriti istovremeno i o jednoj i o drugoj upotrebi:

(17) Neka telefonira direktno žandarima! Šta sam ja tu potreban?! Imam slabo srce... *evo*... skoro ga ne čujem... sve je tiše... (Franičević Pločar 282)

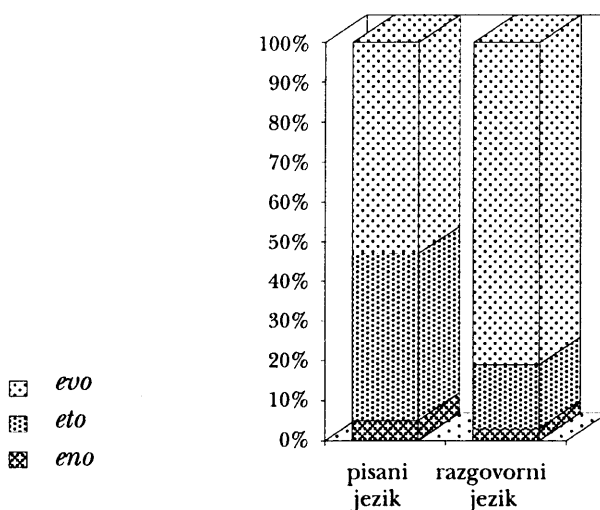
33/ Fillmore (1982; 53) općenito za pokazne kategorije u različitim jezicima kaže da se često njihova upotreba proširi s prostornih na tekstovne odnose: „One extremely common extension of demonstrative categories is from spatial to textual identifications.“

(18) Ono što se poslije toga dogodilo trajalo je do zore, čitav niz sati, ali, *evo*, u mome sjećanju ostalo je i kao tren i kao vječnost ujedno. (Ivanišević 291)

Navedni primjeri potvrđuju tvrdnju Hallidaya i Hasana: „A reference item is not of itself exophoric or endophoric; it is just *phoric* - it simply has the property of reference. Any given *instance* of reference may be either one or the other, or it may even be both at once. /.../ there are tendencies for particular items or classes of items to be used exophorically or endophorically; but the reference relation is itself neutral: it merely means ‘see elsewhere’. /.../ only endophoric reference is cohesive. Exophoric reference contributes to the *creation* of text, in that it links the language with the context of situation; but it does not contribute to the *integration* of one passage with another so that the two together form part of the *same* text. Hence it does not contribute directly to cohesion /.../.”³⁴⁾

4. Analiza upotrebe riječi *eto*

Riječ *eto* pojavljuje se u korpusu gotovo podjednako često kao riječ *evo* - to je rezultat različit od onoga dobivenog istraživanjem Žic Fuchs, koja je *eto* u svom korpusu opisala kao „drastically less frequent“ u odnosu na *evo*.³⁵⁾ Imamo li u vidu da se analiza M. Žic Fuchs temelji na korpusu razgovornog urbanog zagrebačkog jezika, ovu razliku mogli bismo pripisati razlici između pisanog i govorenog jezika. Zanimljivo je provjeriti ono što je sama Žic Fuchs posumnjala, a to je da ovakvi njeni rezultati opisa razgovornog jezika možda ne bi vrijedili za razgovorni jezik neke druge regionalne varijante. Za takvu provjeru koristila sam korpus razgovornog urbanog beogradskog i novosadskog jezika.³⁶⁾ Kada sam u tom korpusu usporedila odnos učestalosti riječi *evo, eto, eno*, dobila sam rezultat koji je identičan rezultatu mjerenja zagrebačkog razgovornog jezika Žic Fuchs. To upućuje na zaključak da je u razgovornom jeziku odnos učestalosti *evo, eto* i *eno* isti bez obzira u kojem centru standardizacije novoštokavskog jezika promatramo razgovorni

34/ Halliday – Hasan (1976; 36-37).

35/ Žic Fuchs (1991-92; 96).

36/ Savić – Polovina (1989; 88-220).

jezik, te bez obzira radi li se o čistom novoštokavskom ili o mješavini novoštokavskog s kajkavskim dijalektom. Osim toga, ovi rezultati pružaju dodatnu potvrdu za zaključak da se razlika između rezultata mjerenja korpusa Žic Fuchs i rezultata mjerenja mog korpusa temelji na razlici između govorenog i pisanog jezika.³⁷⁾

Ovakva razlika između pisanog i govorenog jezika mogla bi se objasniti smanjenom upotrebom riječi *evo* kao egzofore u pisanom jeziku. Naime, situacije kada se neki predmet dodaje sugovorniku ili kada se sugovornik poziva da pogleda nešto što se upravo pojavilo (a takve situacije karakteristične su za upotrebu riječi *evo*) rjeđe su u pisanom tekstu nego u svakodnevici razgovornog jezika, a osim toga autor pisanog teksta češće se posluži i ulogom neutralnog pripovjedača koji opisuje situaciju npr. riječima *pružio mu je olovku, dodao mu je naočale, pojavio se šef* umjesto da samom liku prepusti da je direktnim govorom oslika, npr. *evo ti olovka, evo, evo šefa*.

I kod *eto* se, kao i kod *evo*, mogu razlučiti različite upotrebe. Jedna od njih je egzoforička, u kojoj je *eto* po pravilu praćeno genitivom:

- (19) Zadrža ja tebe cijelo dopodne, a ti telefoni samo zvrndaju. Drugi put *eto* me na stan. Da ti vidim djeteece, naručit će za nju lutku čak iz Trsta, sunce joj žareno, samo što neće govorit. (Barković 413)
- (20) Naš je čovjek kao pas! Dok ga gledaš u oči, repom maše, a čim okom kreneš, *eto* ga, grize! (Krleža 198)
- (21) Ovaka su seljačka djeca srasla sa rođenom grudom kao sijamski blizanci. Oboli li jedan, *eto* i drugog bolesnog. (Matoš 251)
- (22) Tako, rođače, nadivanim se, i dobru kafu kuva ova vještica, ma kako samo miješa kad oda, *eto* opet tebe, molim te ne crveni. (Barković 413)

Svojstvom riječi *eto* da izražava nešto veću udaljenost od govornika nego *evo*³⁸⁾ moglo bi se objasniti zašto se *eto* koristi i u izričajima koji iskazuju neku potencijalnu radnju, neku radnju malo udaljeniju u budućnosti (usp. 19-21), dok se *evo* više koristi u izričajima koji iskazuju pravu sadašnjost.³⁹⁾ S tim je povezano i da se izričaji u kojima je *eto* odnose rjeđe na nešto što je bilo (duže) iščekivano i da su rjeđe praćeni gestom. U navedenim primjerima *eto* stoji na mjestu predikata, kao što je to u sličnim primjerima bio slučaj i s *evo*. To potvrđuje da se mogu smatrati *rečeničnim demonstrativima*. Značenje riječi *eto* teško je opisati jednim glagolom, npr. u (19) bi se moglo približno opisati kao *dolazim*, u (20) kao *dolazi* i *vidi*, u (21) kao *je*, a u (22) kao *vidi* koje je prijekor. Razlog prijekora u (22) sugovornik saznaje tek kada govornik i to izrazi jezičnim sredstvima (*ne crveni*). Pomoću *eto* je, dakle, govornik izrazio svoju reakciju na neku pojavu u izvanjezičnoj stvarnosti, na koju je istovremeno i ukazao riječju *eto*, a sugovornik je sadržaj te pojave saznao tek iz iskaza koji je dalje uslijedio (stoga je *eto* za sugovornika i endofora, preciznije katafora, kojoj nastavlja pridruživati značenje i naknadno).

Za *eto* je tipično da u ulozu endofore dolazi na kraju iskaza i da sa sobom donosi značenje zaključnosti:

- (23) Vidikovci, mirisi, krajolici, lica, govor tišine, plus sabranost i čitanje onih najprobranijih štiva, ideali misaonih uvjerenja i neizbježnost molitve, mladi i

37/ Da se u pisanim tekstovima *eto* može pojaviti čak i češće nego *evo*, pokazuje rezultat mjerenja koje je provela Rišner (1994: 98-99) na djelima nekih suvremenih i starijih književnika.

38/ To svojstvo navodi *Rječnik HSJ* (1887-1891; 36), Babić i dr. (1991; 735), Težak – Babić (1992; 140).

39/ U *Rječniku HSJ* (1887-1891; 36) zapaženo je pri opisu ovih riječi da „od mjesta se prenosi značenje i na vrijeme, s čega *evo* može značiti i 'sad je', *eto* 'tad je', *eno* 'onda je'“.

- stari hodočasnici uz neiscrpne rituale, *eto* i to je Veljačićev svijet /.../. (Most 314)
- (24) -Ja to ne znam. Zašto ti to mene pitaš? Tu je šef.
-*Eto* vidiš, to ne znaš! Ti se mene, Matulo, bojiš čak i sada kad sam izgubio svojih dvadeset i pet godina života, i kad sam opet srednjoškolac iz nižih razreda. I sada me se bojiš, pa kažeš da ne znaš. *Eto*, u tome je tragika nešeg ureda. (Belan 138)
- (25) Zdrav razum, brzo shvaćanje, jednostavnost i - najveća odlika - svježina (u pisanju naših inteligenata nema traga svježini, ono je umorno i malodušno, njihova su djela smežurana kao prerano ubrane jabuke), to su *eto* glavne značajke ove knjige koja nam pokazuje kulturne mogućnosti sela. (Berković 51)
- (26) /.../ hoćeš li mi ti, jednostavno kao moj stari znanac, kao prijatelj, kao... i tako dalje, svojim informacijama pomoći? Razumije se da hoćeš. *Eto* vidiš, o tome se radi. (Dončević 50)

Anaforičnost riječi *eto* oslikana navedenim primjerima proizlazi iz anaforičnosti pokazne čestice *-t-* u njenom sastavu. Naime, za *evo, eto* i *eno* poznato je da su još praslavenske riječi, sastavljene od uzvika *e* i pokaznih čestica.⁴⁰⁾ Za pokaznu zamjenicu *taj*, koja u svom sastavu ima istu pokaznu česticu, gramatike navode da ima anaforičku ulogu (naspram kataforičke uloge pokazne zamjenice *ovaj*).⁴¹⁾ Budući da *eto* u pravilu izražava zaključnost (*anafora* je), a *evo* najavljuje (*katafora* je), zanimljiv je sljedeći primjer, u kojem su obje ove uloge spojene u riječi *eto*:

- (27) Tja! Imao je čovjek sreće, a znao se i snaći. *Eto* to je bila njegova rođena životna mudrost: zgrabi kobilu za grivu i jaši je dok sama uzbrdo perja. Ali netom kobila ošantavi ili stane da hriplje, sjaši je, udari nogom u trbuh i prihvati za rep onu koja taj tren dobro grabi... (Anđelinović 429)

Ima i primjera u kojima se *eto* može tumačiti samo kao katafora a da je istovremeno prisutna i njegova egzoforička uloga:

- (28) Najbanalnija slika, pomislio sam, a ipak se nisam mogao oteti iznenađenju: mjesec se otkrivao sve jače i, *eto*, kao čudo neko ukazao se ubrzo sav bakren i krvavo-blještav. (Šegedin 272)
- (29) Proglasimo li takva čovjeka naprečac nihilistom, to mi se čini isto kao da čovjeka koji grdi nevaljalu vlast otrpve nazovemo anarhistom. Jer danas se, *eto*, cijeli civilizirani svijet bakće kao pile u kućinama oko problema stvarnih vrijednosti: onda je cijeli svijet jedan zadržti nihilist. (Šoljan 334)
- (30) Fino oblikovan i izrađen, gospodski pristao, otmjen i dopadljiv, povjerenje ulijeva, ali, *eto*, ima jednu vražju manicu, no tko je bez mane... (Raos 62)

Govornik se pomoću *eto* poziva na izvanjezičnu stvarnost, koristi je kao dokaz za svoju tvrdnju koju će izreći nakon *eto*. *Eto* je izraz ukazivanja na nešto što je očito, dostupno osjetilima pa stoga daje dodatnu težinu i uvjerljivost iskazu koji će uslijediti. Taj iskaz sugovornik prima kao jezičnim sredstvima prenešenu sliku na koju *eto* upućuje. Zato je za sugovornika *eto* i katafora. U primjeru (30) vidljivo je da *eto* ima i dopusno značenje, da

40/ Rječnik HSJ (1887-1891; 36).

41/ V. Brabec – Hraste – Živković (1965; 102-103), Barić i dr. (1979; 116), Babić i dr. (1991; 656). Da se u različitim jezicima pokazna riječ koja obilježava proksimal koristi kataforički, a pokazna riječ koja ne obilježava proksimal koristi se anaforički, navodi Fillmore (1982; 53): „Most commonly, perhaps, the Proximal category is used for text-referring cataphora, a non-Proximal category for text-referring anaphora.“

poput dopusnog priloga *ipak* (ili *unatoč tomu*, *usprkos tomu* i sl.) označava postojanje ili događanje nečega što se prema prethodno rečenome ne bi očekivalo.⁴²⁾

5. Analiza upotrebe riječi *eno*

Riječ *eno* se u korpusu pojavljuje izuzetno rijetko. Označava pokazivanje na predmet u izvanjezičnoj stvarnosti udaljen i od govornika i od sugovornika. Lako je zamislivo da je to pokazivanje popraćeno pokretom:

(31) -Gdje ti vidiš bacač?

-*Eno... eno...* pored one druge klijeti, lijevo! (Horvat 72)

(32) Sve su to dobro shvatili kršćanski protivnici humanizma, i Savonarola je vrlo dobro osjetio svjetovni i u krajnjim konsekvencijama protivu crkveni značaj humanističke kulture kad je grmio protiv umovanja osnovanog samo na razumu („ragioni naturali“) i kad je govorio o ljubiteljima starine: „*Eno* ih, imaju u rukama humanističke knjige i misle da će znati upravljati dušom s pomoću Vergilija, Horacija i Cicerona!“ (Kombol 160)

(33) Imao je ipak nešto osobito u sebi čemu se zadiviše i kulturni ljudi - mijenjao je boju ko za okladu! *Eno* ga na grani: siv pa siv, al gledaj bolje - u tren pozelenio, pobijelio, pocrnio, promijenio sto boja. (Katalinić Jeretov 382)

(34) *Eno* je i u Italiji ukinut Babbo Natale. (*Feral Tribune* 10)

U (32) i (33) *eno* se, poput *evo* i *eto* u sličnim primjerima, nalazi na mjestu predikata, a padežni oblik koji slijedi nakon njega je genitiv. U takvim primjerima riječ *evo*, *eto* ili *eno* nije moguće ispustiti, kao ni inače kad te riječi uvode zavisni padež ili zavisnu rečenicu. Za razliku od *evo* i *eto*, *eno* se u korpusu pojavljuje samo u egzoforičkoj ulozi.⁴³⁾

Budući da je *eno*, u usporedbi s *evo* i *eto*, izrazito rijedak u korpusu, moglo bi se pomisliti da je to znak njegovog postupnog gubljenja iz tročlanog sistema, kakav zaključak iz svog istraživanja izvodi Žic Fuchs, koja navodi da se slična pojava događa i u velškom jeziku, gdje se „gubi“ treći član sistema.⁴⁴⁾ Da bi se ova pretpostavka mogla potvrditi za hrvatsko-srpski jezik trebalo bi provjeriti zastupljenost riječi *evo*, *eto*, *eno* u starijim tekstovima - ako je tamo odnos zastupljenosti riječi *eno* naspram *evo* i *eto* drugačiji, veći, tada se može govoriti o postupnom gubljenju riječi *eno*. No, moguće je da se i u starijem jeziku *eno* pojavljivalo rjeđe od *evo* i *eto* naprosto zato što je zbog samog značenja te riječi rjeđa potreba za njom.⁴⁵⁾ Zanimljivo je da je u *Satiru iliti divjem čoviku* Matije Antuna Reljkovića iz 1762. godine odnos zastupljenosti riječi *evo*, *eto* i *eno* jednak kao i danas i da su se koristile u jednakoj ulozi, s označavanjem jednakog stupnja udaljenosti kao i danas. Za ilustraciju navest ću po jedan primjer:

(35) *Evo* sada baš godina dana, ja Maricu vidim i Marjana. (Reljković 31)

(36) *Eto* su ti i nad jamom noge, pak još smiješ ogovarat mloge. (Reljković 35)

(37) A žito mu sve stoji u polju, oko njeg se *eno* svinje kolju. (Reljković 68)

42/ Ova uloga riječi *eto* navedena je i u *Rječniku HSJ* (1887-1891; 34), gdje stoji da se pomoću *eto* „ističe ono što se kaže kao nešto nenadano prema onome što se prije kazalo“.

43/ To govori u prilog Klajnovoj (1985; 100) pretpostavci: „izgleda da je *eno* isključivo egzoforično“.

44/ Žic Fuchs (1991-92; 97).

45/ Što se tiče najstarijih potvrda tih riječi u hrvatsko-srpskom jeziku, *Rječnik HSJ* (1887-1891; 28, 33, 36) bilježi da su najstarije potvrde za *eto*, još iz 13. st., za *evo* su s kraja 14. ili početka 15. st., a za *eno* od 16. st. (budući da se ove potvrde temelje na sačuvanim *pisanim* tekstovima, ne iznenađuje toliko da su najstarije potvrde za riječ *eto* jer je za nju i naše istraživanje pokazalo da je češća u pisanoj nego u govorenoj jeziku).

Primjer s *evo* iskazuje iskustvo koje pripada prvom licu (govorniku), primjer s *eto* iskazuje stanje u kojem se nalazi drugo lice (sugovornik), a primjer s *eno* iskazuje situaciji u kojoj se nalazi treće lice. Stupanj udaljenosti razlikuje se u sva tri primjera - u primjeru s *evo* ta riječ povezana je s izražavanjem najveće moguće vremenske blizine iz perspektive govornika (*sada*), u primjeru s *eto* kontekst sugerira uobičajenu prostornu udaljenost između govornika i sugovornika dok međusobno komuniciraju, a u primjeru s *eno* događaj s kojim je povezana ta riječ prostorno je smješten dalje od govornika i sugovornika (*u polju*).

6. Zaključak

Na osnovi istraživanja riječi *evo, eto, eno* u ovom radu mogu se najčešće upotrebe tih riječi opisati na sljedeći način:

EVO

- egzoforičke upotrebe:

1. skreće pažnju, pokazuje na nešto ili nekoga blizu govornika; sintaktički opis te upotrebe izgleda ovako: 1.1. *evo* regira genitiv: *Evo moje knjige!* ili nominativ: *Evo pepeljara!* (lične zamjenice dolaze isključivo u genitivu); 1.2. *evo* stoji na početku nezavisne rečenice: *Evo, ovdje me boli.*; 1.3. *evo* uvodi zavisnu rečenicu: *Evo kako me nisu izgrizli komarci!*;

2. skreće pažnju na pojavljivanje nekoga koga se čekalo; sintaktički opis: regira genitiv: *Evo ih konačno!* (za razliku od ličnih zamjenica, imenice mogu ponekad biti i u nominativu: *Evo Marko!*);

3. koristi se kao odgovor na poziv sugovornika da se odmah dođe; sintaktički opis: regira genitiv: *Evo me!*;

4. prati gestu davanja nečega sugovorniku; sintaktički opis: regira dativ i nominativ *Evo ti jedna kruška!* (rijetko se umjesto nominativa koristi genitiv: *Evo ti ruke!*);

- endoforička upotreba:

5. ima kataforičku ulogu u tekstu, izražava najavljuvanje; sintaktički opis: 5.1. stoji na početku nezavisne rečenice: *Evo, sada ću ti sve reći...*; 5.2. uvodi zavisnu rečenicu: *Evo što ću ti reći...*;

ETO

- egzoforičke upotrebe:

1. skreće pažnju, pokazuje na nešto ili nekoga blizu sugovornika; sintaktički opis: regira genitiv: *Gdje su mi naočale? - Eto ih pored tebe.*;

2. upućuje na pojavu nekoga ili nečega što nije nužno blizu sugovornika i što ne mora biti prava sadašnjost; sintaktički opis: regira genitiv: *Oni su kao sijamski blizanci: čim jedan oboli, eto i drugog bolesnog.* (rijetko se umjesto genitiva koristi nominativ);

- endoforička upotreba:

3. ima anaforičku ulogu u tekstu, izražava zaključivanje; sintaktički opis: 3.1. stoji na početku nezavisne rečenice: *...Eto, to je sve što o njemu znamo.*; 3.2. uvodi zavisnu rečenicu: *...Eto kako je to bilo.*⁴⁶⁾

46/ Spominjući *eto* u svom radu, Kovačević (1988; 235) navodi rečenicu upravo takvog tipa, *Mislio sam da ti pomognem, eto zašto nisam došao*, i napominje da prilog *zašto* može imati anaforičku ulogu „samo uz riječcu *eto* koja svojom deiktičnošću ukida upitnost sadržaja i predvodi ga u izjavnost - tako da je prilogu *zašto* (samo u spoju *eto zašto*) ekvivalentan prilog *zato*“.

ENO

- egzoforička upotreba:

1. skreće pažnju, pokazuje na nešto ili nekoga udaljenog i od govornika i od sugovornika; sintaktički opis: 1.1. regira genitiv: *Eno broda!* ili nominativ: *Eno brod!*; 1.2. stoji na početku nezavisne rečenice: *Eno je i u Italiji ukinut Babbo Natale.*

Imajući u vidu ovako raslojenu upotrebu riječi *evo*, *eto* i *eno* kakvu korpus suvremenog pisanog jezika pokazuje, može se zaključiti da je tim riječima potrebno posvetiti više pažnje u gramatikama i leksikografskim radovima, i to ne samo zbog zanimljive prirode tih riječi nego i zbog njihove učestalosti u pojedinim funkcionalnim stilovima, posebno u razgovornom jeziku.

Izvori:

- Anđelinović, Danko - *Moj dren*, PSHK, 89, Zagreb, 1968.
 Barković, Josip - *Pripovijetke*, PSHK, 145, Zagreb, 1977.
 Batušić, Slavko - *Proza*, PSHK, 112, Zagreb, 1963.
 Belan, Branko - *Kutija od ebanovine*, Zagreb, 1969.
 Berković, Josip - *Članci i kritike*, PSHK, 121/II, Zagreb, 1985.
 Car Emin, Viktor - *Novele*, PSHK, 63/I, Zagreb, 1981.
 Dončević, Ivan - *Mirotvorci*, Zagreb, 1969.
Feral Tribune, 28.12.1993, Split.
 Franičević Pločar, Jure - *Raspukline*, PSHK, 143, Zagreb, 1977.
 Horvat, Joža - *Mačak pod šljemom*, PSHK, 140, Zagreb, 1977.
 Ivanišević, Drago - *Novele*, PSHK, 125, Zagreb, 1981.
 Kaleb, Vjekoslav - *Novele*, PSHK, 118, Zagreb, 1973.
 Katalinić Jeretov, Rikard - *Pjesme u prozi*, PSHK, 63/I, Zagreb, 1981.
 Kombol, Mihovil - *Rasprave i eseji*, PSHK, 86, Zagreb, 1971.
 Krleža, Miroslav - *Vučjak*, Zagreb, 1955.
 Lukšić, Irena - *Konačište vlakopravnog osoblja*, Zagreb, 1981.
 Matoš, Antun Gustav - *Umorne priče*, Zagreb, 1973.
Most, Hrvatske Indije, 4, 1990, Zagreb.
 Novak, Slobodan - *Tvrđi grad*, PSHK, 160, Zagreb, 1981.
 Raos, Ivan - *60 pripovijedaka*, Zagreb, 1980.
Socijalna ekologija, I, 1, 1992, Zagreb.
Suvremena lingvistika, XVIII, 33, 1992, Zagreb.
 Šegedin, Petar - *Pripovijetke*, PSHK, 128/II, Zagreb, 1977.
 Šoljan, Antun - *Izabrana djela*, PSHK, 174/I, Zagreb, 1987.
 Švelec, Franjo - *Rasprave*, PSHK, 162, Zagreb, 1984.
Umjetnost riječi, XXXVI, 1, 1992, Zagreb.
Vjesnik, 7.3.1993, Zagreb.
 Vojnović, Lujo - *Izabrane proze*, PSHK, 63/I, Zagreb, 1981.

Literatura:

- Anić, V., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1991.
 Babić, S. – Brozović, D. – Moguš, M. – Pavešić, S. – Škarić, I. – Težak, S.,
Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika, Zagreb 1991.

- Barić, E. – Lončarić, M. – Malić, D. – Pavešić, S. – Peti, M. – Zečević, V. – Znika, M., *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1979.
- Brabec, I. – Hraste, M. – Živković, S., *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb⁶1965.
- Engel, U. – Mrazović, P., (eds.): *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch*, München 1986.
- Fillmore, Ch. J., *Towards a descriptive framework for spatial deixis*, Speech, place, and action. Studies in deixis and related topics, R. J. Jarvella – W. Klein (ur.), John Wiley – Sons Ltd., 1982, s. 31-59.
- Florschütz, J., *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb³1916.
- Glovacki-Bernardi, Z., *O tekstu*, Zagreb 1990.
- Halliday, M.A.K. – Hasan, R., *Cohesion in English*, London 1976.
- Katičić, R., *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*, Zagreb²1991.
- Klajn, I., *O funkciji i prirodi zamenica*, Beograd 1985.
- Kordić, S., *Relativna rečenica*, Zagreb 1995.
- Kordić, S., *Serbo-Croatian*, München – Newcastle 1997.
- Kordić, S., *Kroatisch-Serbisch: Ein Lehrbuch für Fortgeschrittene mit Grammatik*, Hamburg 1997.
- Kovačević, M., *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo 1988.
- Kunzmann-Müller, B., *Grammatikhandbuch des Kroatischen und Serbischen*, Frankfurt am Main 1994.
- Maretić, T., *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb³1963.
- Miklosich, F., *Vergleichende Grammatik der slawischen Sprachen*, 4. dio: Syntax, Heidelberg 1926.
- Moskovičević, M., *Rečnik savremenog srpskohrvatskog književnog jezika s jezičnim savetnikom*, Beograd 1990.
- Mrazović, P. – Vukadinović, Z., *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Novi Sad 1990.
- Pranjković, I., *Prilozi kao 'riječi sviju vrsta'*, *Suvremena lingvistika*, XVIII, 34, 1992, s. 243-249.
- Pranjković, I., *Hrvatska skladnja*, Zagreb 1993.
- Raguž, D., *Odnosne rečenice s veznikom što*, Zagreb 1994.
- Ristić, S., *Partikule i njihovi funkcionalni ekvivalenti*, *Južnoslovenski filolog*, XLIX, 1993, s. 75-93.
- Ristić, S., *Ilokucijski aspekti upotrebe partikula*, *Južnoslovenski filolog*, L, 1994, s. 145-154.
- Rišner, V., *Pragmatičnost iskaza u Asser Savusu M. S. Madera*, *Književna revija*, XXXIV, 5-6, 1994, s. 95-101.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio III* (ur. P. Budmani), JAZU, Zagreb 1887-1891.
- Savić, S., *Diskurs analiza*, Novi Sad 1993.
- Savić, S. – Polovina, V., *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Novi Sad 1989.
- Sesar, D., *O mogućnostima kategorizacije partikula u hrvatskom jezičnom standardu*, *Suvremena lingvistika*, XVIII, 34, 1992, s. 251-262.
- Stanojčić, Ž. – Popović, Lj., *Gramatika srpskoga jezika*, Beograd³1994.
- Stevanović, M., *Savremeni srpskohrvatski jezik, knj. I, Fonetika i morfologija*, Beograd⁶1991.

- Stevanović, M., *Savremeni srpskohrvatski jezik, knj II, Sintaksa*, Beograd ⁵1991.
- Težak, S. – Babić, S., *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb ⁷1992.
- Topolińska, Z., *Semantička i sintaksička distribucija zameničkih korena t-, ov-, on- u srpskohrvatskom jeziku*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 7, 1981, s. 297-305.
- Žic Fuchs, M., *On Contrasting Expressions of Spatial Deixis in Croatian and English*, *Studia Romanica et Anglica Zagrebiensia*, XXXVI-XXXVII, 1991-92, s. 93-102.

Snježana Kordić
